

MARTYN RADY

Késedelmes igazságszolgáltatás? Pereskedés és perlezárás a 15. századi Magyarországon

*Esettanulmány**

Bevezetés

A magyar igazságszolgáltatásnak méltán rossz híre van. A késő 18. századi és a 19. századi reformokig a megyei és földesúri bíróságok vérszomjasak voltak, és készek arra, hogy a gonosztevőket a legtriviálisabb bűnökért sietve a vesztőhelyre küldjék. Az ítélet végrehajtását egy körülmény késleltethette: az áldozat megkínzása a kivégzés előtt. Másrészt viszont, főleg birtokperек esetén, az ügyek elintézése nem ritkán évtizedekig is elhúzódhatott. Emiatt a magyar uralkodók a magyar eljárásjog összetettségét és a sok perhalasztási lehetőséget hibáztatták. II. József szerint a fennálló törvények „túlságosan is engedékenyek az eljárásjogot illetően”, és „az igazságszolgáltatás működését visszaélések akadályozzák”.¹ Ez azonban nem győzte meg az országgyűlést és a nemességet. Ők úgy érveltek, hogy a meglévő jogi keretek megfelelőek. A problémát mindössze az okozza, hogy a háborúk, illetve az uralkodói hanyagság miatt a bíróságok túlságosan rendszertelen időközönként ülnek össze, ítéleteik végrehajtását pedig a különböző bírák, valamint királyi tisztségviselők ellentétes értelmű parancsai akadályozzák.²

Mindkét fél állításainak volt igazságtartalma. A kora újkori magyar jogrendszer széleskörű jogorvoslati lehetőségeket kínált föl, amelyekkel élve alkalom nyílt az ügyek halasztására és az elsőfokú ítéletek meghozatalának késleltetésére, mindeközben a 18. századi reformok további lehetőségeket nyújtottak a föllebbezésre. Másrésztől az ország nagy bíróságai gyakran évtizedekig nem ülészttek – részben a háborúk, részben amiatt, hogy Bécs vo-

* A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: *Justice Delayed? Litigation and Dispute Settlement in Fifteenth-Century Hungary*. Central Europe 2, (2004). 3–14.

¹ *Ordo Judicarius pro omnibus tribunalibus Regni Hungariae*. Vienna, 1785. Praefatio.

² Jánossy Dénes: *Reformtörekvések a polgári peres eljárás terén a XVIII. században*. Századok, 77. (1943) 41–77. A 18. században az ország nagy bíróságai a curiában ülészttek, és a következőkből tevődtek össze: a Királyi tábla vagy a király bírósága, ahol a személynök elnökölt, és a Hétszemélyes tábla, amely a legfőbb fellebviteli fórum szerepét töltötte be. A Hétszemélyes tábla a király személyét képviselte (bár ő ritkán jelent meg személyesen, helyette a nádor vagy az országbíró járt el), a királyi tábla a 15. századi királyi személyes jelenlét bíróságából fejlődött ki, amely a király fő bírósága volt az udvarban. A késő középkorban külön nádori és országbírói bíróságok is működtek, amelyek hatáskörei részben átfedésben voltak a személynökével. Ezekon fölül működtek megyei bíróságok is. Ezek kisebb súlyú ügyekkel foglalkoztak, kivéve, ha megjelent körükben a nádor is, aki egyre ritkábban ugyan, de vidéki igazságszolgáltatással is foglalkozott.

nakodott utasítást adni az eljárások lefolytatására.³ Noha korábban a kúria bíróságai által megkezdett perek nagy része bizottságok, delegációk és vidékre kiszálló bíróságok elé került, egyes ügyek könnyen elveszhettek ezen *ad hoc* módon rögtönzött bíróságok között. Külön problémát okoztak a perhalasztások, valamint az ügyek számbavétele. Még ha mindkét fél bele is egyezett a halasztásba, akkor sem állapodtak meg a perújrafelvétel konkrét időpontjában, mert maga a bíróság sem tudhatta, hogy mikor fog újra összeülni, és akkor hány ügygel kell majd foglalkoznia. Egy, az 1730-as évekből – amikor is a bíróságok meglehetősen rendszeresen működtek – való példa szemléltetheti a nehézségeket. 1732-ben egy Pilis megyei ciszterci kolostor a királyi tábla előtt pert indított egy szomszédos konvent ellen. Az ügyet elhalasztották, hogy a felek összeszedhessék okleveleiket. Az ügygel legközelebb 1744-ben foglalkoztak. További halasztások következtek, hogy a felek további dokumentumokat gyűjthessenek össze, megsemlélhessék a vitatott földet, és tanúkat hallgathassanak ki. Az ügyet 1746-ban került újra a bíróság elé, de 1748-ig – amikor az erre vonatkozó forrás félbeszakad – még nem született ítélet. Kétségtelen: a per tárgyalása abba maradt.⁴ Még ha nem is került sor halasztásra, gyakran előfordult, hogy a perkezdet és adatfelvétel (*levata*), valamint az ügy első tárgyalása (*proclamata*) között 5–10 év telt el. Ez a tény kétségkívül magyarázatot ad arra, miért maradt abba sok bírósági szakaszba került ügy.⁵

Milyen mértékben jellemezték az effajta halasztások a középkori igazságszolgáltatást? Az ügyvéd, politikus és bíró Werbőczy István a 16. század elején följegyezte, hogy a bíróságok elé olyan ügyek is kerülnek, amelyek lezárására nem lengendő egy emberöltő.⁶ Ennek igazolására hivatkozhatunk egy késő 15. századi formulás könyvre, amely tartalmaz egy királyi parancsot, miszerint egy bizonyos pert azért kell befejezni, mert már hatvan éve folyik.⁷ Találunk más, hasonlóan hosszú halasztásokat is. Vegyünk egy példát! 1470-ben Drágfi Miklós perbe hívta Perényi Jánost, hogy az utóbbi adjon magyarázatot a Nyaláb várhoz tartozó birtokokra vonatkozó igényére. Az ügyet elhalasztották, hogy a felek összegyűjthessék okleveleiket. A perújrafelvételkor az alperes nem jelent meg, majd amikor végül újra eljött, a pert újra el kellett halasztani a dokumentumok újbóli felleléséig. Mindez tizenegy évet vett igénybe, amikor is az alperes elhunyt. Az ügyet újra el kellett halasztani, amíg az alperes fia el nem éri a felnőtt kort, és jogképesse nem válik. A pert végül 1498-ban döntötték el, huszonnyolc évvel az első bíróság előtt való megjelenés után.⁸ (Az esetre a jelen tanulmány végén még visszatérünk.)

A példában szereplő esettel szemben felvethető, hogy a középkori kormányzat erőteljes lépéseket tett a peres ügyek ítélettel történő lezárása érdekében: a központi bíróságok szinte megszákítás nélkül működtek, és alkalmazták az *insinuatio* eszközét, amely olyan perbehívást jelentett, amikor közölték a felekkel, hogy az ügyet az illető távolmaradása esetén is

³ Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Budapest, 1935. 32.

⁴ Magyar Országos Levéltár. O szekció (a továbbiakban: MOL O). Bírósági Levéltár, 18. Processus Tabulares, 4. csomó, 19. szám.

⁵ Uo. 4. csomó 17., 18., 21., 24. stb. számok. MOL O. Bírósági Levéltár. 2. Processus Delegatorii. 1. csomó 1., 2., 3., 4., 5. stb. számok.

⁶ Stephanus Werbőczy: *Tripartitum Opus Juris* II. 71. [5.] (1897. Milleniumi kiadás 344.). A Hármaskönyvet szerzője 1514-ben mutatta be az országgyűlésnek, és a mű első ízben 1517-ben jelent meg.

⁷ Kovachich, M. G.: *Formulae Solennes Styli*, Pest, 1799. 158.

⁸ Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteménye (a továbbiakban: DL.) DL. 71 068.

tárgyalni fogják, és ítéletet fognak hozni az ügyben. Ezenkívül a 14–15. század folyamán a bírói utasítások lehetőséget adtak bíróságon kívüli eljárások alkalmazására is az ügymenet meggyorsítása érdekében. Az ispánnak és a vele együtt eljáró klerikusnak adott utasítás tartalmazhatott arra vonatkozó parancsot, hogy az ispán a tranzakcióban érintett feleket tájékoztassa, perbe hívja, vizsgálatot folytasson az ügy gyors bírósági lefolytatása érdekében.⁹ Továbbá a tényleges gyakorlatban ugyan sok olyan esettel találkozunk, amikor arról értesülünk, hogy a per már régóta folyik (*diutius ventilata*) a bíróság előtt, már alapos tárgyalásban részesült (*diligentissimis tractatibus*), vagy többszöri halasztásra került sor (*diversis prorogationum cautelis et terminis intervenientibus*), azonban mégis viszonylag rövid idő, néhány esztendő alatt sikerült pontot tenni a végére.¹⁰

A tanulmány hátralévő részében következő esettanulmány egy kis magyarországi birtok, Csarnavoda kapcsán keletkezett pereskedést mutatja be. Elsődleges célunk az ügymenet gyorsaságának vizsgálata, a 15. századi bírósági eljárás, továbbá az eljárás gyorsítására, illetve akadályozására szolgáló eszközök bemutatása. Csarnavoda kiválasztására azért került sor, mert 15. századi története jól dokumentált. Nemcsak az egyes tulajdonosok és ellenfeleik életrajza vehető ki aránylag világosan, hanem megragadható a per folyamán alkalmazott stratégiájuk is. Ebből a szempontból a választott birtok igen figyelemreméltó, mivel Magyarország középkori történelmében nem szokványos, hogy egyes birtokok történetére vonatkozó anyag fennmaradt volna.¹¹ Ugyanakkor a birtokkal kapcsolatos viták vizsgálata során fény derül a késő középkori királyságban alkalmazott jogi eljárásokra és módszerekre, mindezek segítségével hozzájárulhatunk a magyar eljárásjog és alkalmazásának jobb megértéséhez.¹² Ahogy az húsz évvel ezelőtt egy angol majorság esetében már megtörtént, ez a tanulmány is egy sor tipikus birtokvitát mutat be a jogi eljárás módjainak és bizonyos személyek jogalkalmazásának szemléltetése céljából.¹³

Csarnavoda és a Csarnavodaiak

A csarnavodai uradalom (ma Csaroda) a királyság északkeleti részén, a mai magyar-ukrán határon feküdt. Földrajzi szempontból az országgrész változatos természeti adottságokkal rendelkezett – nedves rétek a Tisza felső folyása mentén, élelmiszertermelésre alkalmas domboldalal, hatalmas tölgyerdők, valamint Európa legdélebben fekvő tőzeglápja. A régió egyben a magyar szláv együttélés színhelye is – a Csarnavoda elnevezés is szláv eredetű –, rajtuk kívül német, flamand és román lakosság is élt a környéken.¹⁴ Az ortodox román népesség jelenléte magyarázatot adhat arra, miért mutatnak a mai csarnavodai templom

⁹ Ezek az ún. *litterae ammonitoriae, inquisitoriae et evocatoriae (insinuatoriae)*.

¹⁰ *Anjou-kori okmánytár*. Szerk.: Nagy Imre–Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920. IV. 616.; DL. 62 461; DL. 3745.

¹¹ A középkori magyar történelem forrásaira lásd Rady, Martyn: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke–New York, 2000. 8–10. és *Central Europe*, (2003) no. 1. 108–110.

¹² A középkori magyar eljárásjogról általánosságban lásd Rady, Martyn: *Hungarian Procedural Law and Part Two of the Tripartitum*. In: Rady, Martyn (ed.): *Custom and Law in Central Europe*. Cambridge, 2003. 47–70.

¹³ Palmer, Robert C.: *The Whilton Dispute. 1264–1380*. Princeton, 1984.

¹⁴ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. 3. kiadás. Budapest, 1987. 527. A román betelepedés mértékére lásd DL 71 072; a flamandokra lásd Komáromy András: *Ugo-csa vármagye keletkezése*. Budapest, 1896. (Értekezések a történeti tudományok köréből 16/7) 13–16.

freskói erős bizánci hatást. Ez a templom, amelyet a 13. század végén építettek (és amely ma a református egyházhoz tartozik), eredetileg a 4. századi Szt. Kozma és Damján vértanúk tiszteletére volt szentelve. És amint látni fogjuk, történetünk egyik főszereplője is egy katolikus pap, Chrysogon lesz, akinek neve egy harmadik, Diocletianus császár idején vértanúságot szenvedett szent emlékét idézi.

A csarnavodai uradalom annak a nagy kiterjedésű északkelet-magyarországi területnek a részét képezte, ahol eredetileg a Káta nemzetség telepedett le egy bizonyos Rafael vezetésével.¹⁵ Kezdetben a nemzetség valószínűleg közösen birtokolta a területek összességét.¹⁶ A 13. században és a 14. század elején azonban a közös birtoklást Magyarországon lassan fölváltotta az osztott öröklés, valamint a földek férfiutódok közötti fölosztása és esetleges újrafölosztása. A folyamat részeként a nemzetséghez tartozó birtokok fölosztására is sor került. Kisebb családreszek birtokba vettek bizonyos birtokrészeket, majd a megszerzett rész legértékesebb darabjáról kezdték nevezni magukat. Csarnavoda tulajdonosai tehát magukat *de Csarnavoda*, vagyis Csarnavodaiaknak kezdték hívni, a szomszédos Csaholy falu birtokosai pedig Csaholyiként és így tovább. Az uralom jeleként és szimbólumaként a Káta örökösök megalapították saját monostoraikat és váraikat.¹⁷ A Káta örökséget érintő fölbojlási folyamat azonban hamarosan elérte a következő generációk vagyonát is. Amint a birtok különböző részei más és más örökösökre szálltak, továbbá a házasságok, vásárlások és ajándékozások új és új – sokszor távoli – birtokrészekkel gazdagították a családágakat, az egyes uradalmak egyre inkább szórt és széttöredezett jelleget kezdtek ölteni. A 14. század első évtizedeire a Káta nemzetség csarnavodai ágához tartozó birtokok különálló falvak, fél falvak és birtoktestek Bereg, Ugocsa, Szatmár és Bihar megyékre kiterjedő konglomerátumát alkották. 1323-ban a Csarnavodaiak egyik birtokfelosztásakor magát Csarnavodát is két részre osztották az ág két fő családja, Gábor és Gábrián családjai között.¹⁸ Gábrián családja ekkorra már megszerezte a szomszédos Surányt, amit nyilvánvalóan külön műveltek. Gábrián családjának különböző ágai ennek megfelelően magukat Surányinak, illetve (zavart keltő módon) Csarnavodainak kezdték nevezni azon fél falu után, amit Csarnavodán sikerült megtartaniuk. Gábrián leszármazottai e mellett különböző jogokkal is bírtak rokonaik tulajdonára vonatkozóan.¹⁹ Érdeklődésünk azonban Gábor leszármazottaira irányul, akiknek pályafutását és tevékenységét meglehetősen részletességgel végigkísérhetjük a következő két évszázadon át.

¹⁵ Szabó István: *Ugocsa vármegye*. Budapest, 1937. 54–55.

¹⁶ Erre utal egy 1261. évi oklevél, amely felsorolja a *communiter et equaliter* birtokolt földeket – lásd: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának oklevéltára*. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső, Kammerer Ernő. Pest–Budapest, 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) I. 11.

¹⁷ Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Budapest, 1940. 121–122.; Komáromy András: *A Káta nemzetségről*. Turul, 5. (1887) 166–181. (a hivatkozás a 165. oldalon); Zichy I. 56.

¹⁸ *Anjou-kori oklevéltár*. Szerk.: Kristó Gyula és mások. Budapest–Szeged. 1990–. (a továbbiakban: *Doc. Hung. Andeg.*) VII. 658. Az 1323-as fölosztás szerint Csarnavodát Gábrián leszármazottai kapták. A megállapodást később megváltoztatták. 1347-re a birtoknak és tartozékainak a fele már Gábor örökösét illette meg, lásd: DL 96 287. Komáromy összekeveri Gábort és Gábriánt, következőképpen teljesen téves genealógiát közöl. Komáromy: *A Káta nemzetségről* 167.

¹⁹ *Doc. Hung. Andeg.* XXIII. 178. szám. Fülöp nőnemű örökösei, akik 1417-ben a források tanúsága szerint leánynegyedükre és más jogokra nézve elégtételt kaptak Gábor örökösétől, minden valószínűség szerint Gábrián ágából származtak. Lásd: *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván és mások. Budapest, 1951– (a továbbiakban: ZsO.) VI. 793. szám.

Gábor leszármazottai sohasem váltak kiemelkedő személyiségekké. Néha ugyan kerültek ki közülük királyi emberek, sőt a 15. században egy alispán²⁰ is, de horizontjuk szigorúan csak arra a három megyére terjedt ki, amelyek területén a csarnavodai uradalom főbb részei feküdtek. Szomszédaitól, a Heteiektől eltérően azonban nem szegényedtek el.²¹ A Felső-Tisza mellett elterülő erdők és nedves rétek lehetőséget adtak a meggazdagodásra, akárcsak a Csarnavoda falubeli kis piac és a hasonló nevű folyón emelt malmok.²² A rablás jelentette a másik meggazdagodási lehetőséget, bár e tekintetben a Csarnavodaiak ennek nemcsak haszonélvezői, hanem elszenvetői is voltak.²³ Ráadásul birtokaik náluk hatalmasabb családok birtokai között szétszórtan feküdtek, nevezetesen az Ország és Báthori családok, valamint a munkácsi királyi uradalom birtokai között.

1400 körül a Gábor leszármazottakat illető birtokok három testvér – Mihály, Miklós és István – tulajdonába kerültek, akiknek apja egy bizonyos Tamás deák (*litteratus*), magának Gábornak az ükunokája volt. Úgy tűnik, a három testvér nem osztotta föl azonnal egymás között a birtokokat, hanem együtt művelték azokat. Miklós és István (akikről egyébként nagyon keveset tudunk) mindketten 3-3 fiút nemzettek, a legidősebb testvérnek, Mihálynak azonban csak leányai születtek. Ezek egyike a Vetési család ifjabbik ágával lépett házassági kapcsolatra, amely egyébként a régió középbirtokos családjai közül való volt, bár talán egy fokkal előkelőbb, mint a Csarnavodaiak. Mihály minden valószínűség szerint túlélte ifjabb testvéreit. Mihály halálakor, ami a század 30-as éveitől következhetett be (a pontos dátum bizonytalan), fiatalabb testvéreinek örökösei felosztották egymás között az egész uradalmat. A fő haszonélvezők Mihály ükunokaöccsei voltak: Miklós, Mihály testvéreinek, Miklósnak az unokája, valamint Chrysogon, Mihály másik testvéreinek, Istvánnak az unokája, aki pap volt. Az utóbbi pap létére bűnöző volt, aki már korábban birtokokat és templomok sekrestyéit rabolta ki.²⁴

Vetési István Chrysogon és Miklós ellenében (1435)

Mihály halálát a Vetési család fellépése követte.²⁵ 1435-ben Szabolcs és Bereg megyék nemességének közgyűlésén, ahol a nádor elnökölt, Mihály unokája, Vetési István azt állította, hogy Csarnavoda birtok a nőági leszármazottakat illeti (*asserens ... ius femineum sequi*), más szavakkal: a női leszármazottaknak ugyanannyi joguk van hozzá, mint a férfiágiaknak.²⁶ István úgy érvelt, hogy a birtok, amely leánynegyed és jegyajándék címén került anyja és nagyanja tulajdonába, nem volt elegendő a fenti jogcímekre, ezért kárpótlást követelt

²⁰ DL 3801. Az alispán, akinek tisztsége az angol nyelvben talán a 'deputy sheriff' kifejezéssel adható vissza, a megye igazságszolgáltatásának volt az elöljárója, egyben az ispán helyettese. Az ispánt a király nevezte ki, általában a bárók soraiból, az ispán fő feladata a megye hadi ügyeinek irányítása volt. A királyi embert szintén a király nevezte ki, feladata a királyi udvaron kívüli igazságszolgáltatási ügyek, főként vizsgálatok és birtokba való beiktatások esetén való eljárás.

²¹ A Hetei uradalmak, amelyek Csarnavodától délre terültek el, a 15. században már csak törpebirtokokból álltak.

²² ZsO. II/1. 870. szám; uo. II/2. 6543. szám.

²³ *Doc. Hung. Andeg.* III. 214. szám (a hírhedt 1311. évi támadás); uo. XXIV. 580. szám; ZsO. III. 263., 2036., 2124–2025., 2307., 2641; uo. V. 2451; uo. VI. 867. szám; DL 3925.

²⁴ ZsO. VI. 2513. szám; DL 70 886.

²⁵ A következőkben bemutatandó perek anyagát 1435-ből, 1446-ból és 1483-ból egy 1568-ban kiadott oklevélben (DL 13 959) szereplő átiratok őrizték meg.

²⁶ A középkori Magyarországon az öröklés kizárólag a férfiágot illette meg, kivéve, ha a birtok első adományozásáról szóló királyi oklevél nem tartalmazta kifejezetten azt a rendelkezést, hogy az nőágon is örökölhető.

Chrysogontól és Miklóstól.²⁷ István érvelésébe két helyen is hiba csúszott. Először is nem rendelkezett bizonyítékkal arra vonatkozóan, hogy a csarnavodai uradalom nőági örökösödés útján illeti meg. Másodszor pedig követelése, hogy a leánynegyedet és a hozományt értékeljék újra, túlságosan is gyenge lábakon állt, továbbá igényét hazugsággal elegyítette. Ha ugyanis a leszármazás ténylegesen a nőágon történt, akkor őt az uradalom egyharmada illette volna meg, vagyis az, amit nagyapja, Mihály örökített volna rá, ha lett volna törvényes örököse.

Amint a későbbiekben kiderült, majdnem fél évszázadnak kellett eltelni ahhoz, hogy Vetési István követeléseit a bíróság elutasítsa. A fennmaradt feljegyzésekben csak halvány utalások vannak arra vonatkozóan, hogy miért volt a hosszas késlekedés – halasztások és hosszadalmas pereskedés (*litigionariisque processibus*), továbbá az eredeti peres felek halála, ami kikényszerítette az ügy időről időre való elhalasztását (*de termino in terminum*). Valószínűleg István végig tudta, hogy ügye gyenge lábakon áll, és abban reménykedett, hogy az ügy késleltetésével ellenfelei belefáradnak a pereskedésbe, és így megállapodásra készítheti őket. Az ügyre még vissza fogunk térni, amikor az végső döntéshozatalra a bíróság elé kerül.

Vetési György Miklós és Chrysogon ellenében (1445–1446)

Tíz évvel később a Vetésiek másodjára is megpróbálkoztak az ügy jogi útra terelésével, ami már hatásosabbnak bizonyult. Az 1445-ös országgyűlésen Vetési István testvére, György panaszt tett az országbíró (*iudex curie*) színe előtt amiatt, hogy Chrysogon és Miklós nem sokkal korábban elfoglalták az egész csarnavodai uradalmat.²⁸ György azt állította, hogy az uradalom nagyapjáé, Mihályé volt, és nőági örökösödés jogán most őt illeti. György törekvése ambiciózusabb volt, mint Istváné, mivel ő az egész csarnavodai uradalmat meg akarta szerezni, nem csupán a leánynegyed és a hozomány újbóli kiszámítását kívánta. György nyilvánvalóan az országgyűlés azon nem régen hozott dekrétumára játszott, miszerint az előző öt évben elfoglalt birtokokat hűtlenség büntetésének terhe alatt vissza kell adni eredeti tulajdonosaiknak.²⁹ E feltételek közepette könnyen előfordulhatott, hogy a gyors igazságszolgáltatás során eltekintenek a leszármazás részleteitől, és ez György érdekeit szolgálhatta volna.

György keresetének benyújtása után az országbíró rögtön megkezdte az érintett megyék országgyűlésen résztvevő nemeseinek meghallgatását, ami folytatódott a júniusban tartott országgyűlés teljes időszaka alatt és a következő évben (1446) is. A tanúvallomások szerint Chrysogon és Miklós a fent említett módon jártak el. Ennek megfelelően a bíró ellenük döntött, és utasította a váradi káptalant, hogy Györgyöt iktassák be újra a tulajdon birtoká-

²⁷ Egy földbirtokos halálakor, illetve a férfi örökösök ezt követő osztozkodásakor a leányokat a birtok egy negyedének értéke illette meg készpénzben. A leányok azonban ezt gyakran földbirtokban kapták meg. Lásd Rádly, Martyn: *The filial quarter and female inheritance in medieval Hungarian law*. In: Sebők, Marcell – Nagy, Balázs (eds.): *The Man of Many Devices Who Wandered Full Many Ways ... Festschrift in Honor of János Bak*. Budapest–New York, 1999. 422–431. Magyarországon, Horvátországtól eltérően, elismerték az özvegy részét, vagyis a hozományt, és ezt általában készpénzben ki is adták az özvegynek.

²⁸ György és István rokoni kapcsolatára lásd DL 18 353. István a közbeeső évtizedben nyilvánvalóan meghalt, mivel az ügyről beszámoló oklevél csak örökösöeiről emlékezik meg.

²⁹ 1445. évi 1., 3., 23. cikkely. (*Decreta Regni Hungariae*. II. Eds.: János Bak–Pál Engel–James Ross Sweeney–Paul B. Jr. Harvey. Salt Lake City, 1992. (a továbbiakban: DRMH). 107. 111. Lásd még uo. 226. 5. és 6. jegyzet.

ba. E mellett utasította Györgyöt is, hogy állításának igazolására augusztus elsejéig mutasson be írásos bizonyítékot. Nyilvánvaló, hogy az országgyűlésen résztvevők vizsgálata nem tudta megállapítani az igazságot. Amint láttuk, Chrysogon és Miklós ekkor már legalább tíz évvel a dekrétum által meghatározott *terminus post quem*-et megelőzően birtokában voltak a vitatott uradalomnak. Nyilvánvaló, hogy az országgyűlésen megkérdezett nemesek vagy nem rendelkeztek ismeretekkel a kérdésről, vagy megvesztegették őket.³⁰

Chrysogon és Miklós nem tudták ügyüket az országbíró elé tární, mivel Györgytől eltérően nem voltak országgyűlési küldöttek. Ehelyett távollétükben utasította őket az országbíró, hogy a vitatott uradalmat ürítsék ki, adják át Györgynek, majd pereskedjenek érte birtokon kívül (*extra dominium*). Chrysogon és Miklós tudták, hogy ez nem lesz könnyű, és valószínűleg hosszadalmas pereskedéshez fog vezetni, mivel mindig nehéz egy birtokos birtokából kivetni, bármilyen kegyesnek is a jogi érvek. Ezért az országbíró utasításának való engedelmeskedés helyett veszedelmesebb utat választottak, amely azonnali felülvizsgálatot vált ki anélkül, hogy veszélyeztetné az uradalom fölötti pillanatnyi ellenőrzésüket. Amennyiben erőszakot alkalmaznak, az ellenük folyó eljárásban azonnali ítélet születhet, mivel az erőszakos bűncselekmények esetében általában gyorsabb és szakszerűbb eljárás volt szokásos, mint más ügyekben.³¹ Ezt akarta most Chrysogon és Miklós elérni. A rendelkezésre álló dokumentumok megfogalmazása ellenére mégis kétségesnek tartjuk, hogy a bekövetkező összeütközésben bárki is komolyan megsérült volna.

1446. június 27-én a váradi káptalan egyik papja királyi ember társaságában kiszállt a Szatmár megyei Lázári és Daróc birtokokra, amelyek a csarnavodai uradalomhoz tartoztak, hogy végrehajtsák Vetési György újbóli birtokba iktatását (*restitutio*).³² Az eljáró királyi ember és a káptalan tanúságtevője azonban Chrysogon és Miklós fegyveres büntársaival (*nonnullis conscibus suis manibus armatis*) találták magukat szemben, akik nemcsak erőszakkal (*potentialiter*) megakadályozták az iktatást, hanem állítások szerint Györgyöt meg is akarták ölni. Mivel a királyi ember gyanította, hogy az ügy mögött Miklós és Chrysogont kell keresni, mindkettőjüket megidézte, hogy számot adjanak a fentiekről. A nevezettek nem hagyták figyelmen kívül az idézést, hanem megragadták az alkalmat a bíróság előtt való megjelenésre, ami bizonyítja, hogy fegyveres fellépésüknek nem más, mint az ügy említett irányba való terelése volt a célja. Közben, ahogy arra Chrysogon és Miklós is számítottak, nem történt több kísérlet György birtokba iktatására.³³

³⁰ Úgy tűnik, a megvesztegetés meglehetősen gyakori esemény volt. Lásd Werbőczy, Stephanus: *Tripartitum Opus Juris*. II. 27. [5] (1897) Milleniumi kiadás) 290.

³¹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. 200–201.; Rady: *Hungarian Procedural Law*, 58.

³² Györgynek sohasem volt a tulajdonában az uradalom. Abbéli állítása viszont, miszerint őt megfosztották korábbi birtokától, azt tette szükségessé, hogy újbóli beiktatás (*restitutio*) történjen (ne pedig *statutio*).

³³ Normális esetben Miklós és Chrysogon számára több jogorvoslatra is nyílt volna lehetőség. Először is ellene szegülhettek volna a beiktatásnak ellentmondással (*contradictio*) vagy pedig kiűzéssel (*repulsio*), ami azt jelenti, hogy kivont karddal akadályozták volna meg a birtokra való belépést. Mindkét eljárás azt eredményezte volna, hogy az ügyet újratárgyalják. Második lehetőségként tiltással (*prohibitio, inhibitio*) élhettek volna azon az alapon, hogy az ügy előzetes meghallgatásakor nem voltak jelen. A fenti megoldások bármelyikének alkalmazása esetén a vitatott uradalom birtokában maradtak volna, és nem kényszerültek volna *extra dominium* pereskedésre. Az 1445. évi dekrétum és alkalmazásának általunk ismert példái (l. DL 13 851, DL 13 857, 66 910) arra utalnak, hogy ezek a lehetőségek az alperesek számára nem voltak nyitva, mivel a dekrétum szerint az elfoglalt birtokokat azonnal vissza kellett adni a tulajdonosoknak azzal, hogy az ügyek részletes ki-

A Chrysogon és Miklós elleni ügyet augusztus elsején kezdték el tárgyalni Budán az országbíró előtt. Mivel szembeszegültek egy bírói ítélet végrehajtásával, és megpróbálták megölni Györgyöt, az alperesek a lehető legsúlyosabb büntetést kapták. Mindkettőjük teljes vagyonát elkobozták volna, és Chrysogonnak fejtáncot kellett volna fizetnie, ami 50 márká büntetést jelentett. Miklós, aki nem volt pap, fővesztésben részesült volna. Mindkettőjüket a helyszínen letartóztatták, és miután három napot töltöttek az országbíró börtönében, átadták őket Györgynek, akinek törvény szerint végre kellett hajtania a büntetést. Mindennek célja azonban nem a tényleges büntetés volt. Ha György ténylegesen lefejezte volna Miklóst, nemcsak a valószínű vérbosszút vonta volna magára, hanem elvesztette volna minden jogát az elkobzott birtokra. Amint azt Werbőczy összefoglalója és egyedi jogesetek is nyilvánvalóvá teszik, a nemeseket illetően a főbenjáró büntetés célja az volt, hogy a feleket megegyezésre készítse.³⁴ A valóságban az egyetlen család, amely az évszázadok során hajlandóságot mutatott nemesek lefejezésére, sőt felakasztására, a Habsburg-ház volt.

Miklós és Chrysogon csínyének sikere most már azon múlott, hogy György jogigényét alaptalannak találja-e a bíróság, és a két férfinak nem kellett csalódnia. Amint láttuk, az országbíró eredeti, a váradi káptalannak szóló iktatási parancsa szerint a feleknek be kellett mutatniuk színe előtt írásbeli bizonyítékaikat, amire határidőt is megszabott: 1446. augusztus elsejét. Mint kiderült, György nem tudta bizonyítani állítását. A Chrysogon és Miklós által elfoglalt birtokokra vonatkozó Vetési-féle jogigény az állítólagos nőágon való leszármazás jogán nyugodott. Az erre vonatkozó dokumentumok megvizsgálásakor azonban György rájött, hogy nincs ilyen jogcíme. A leszármazás csak férfiági volt (*non ius femineum, sed hereditarium tangere et concernere*). Röviden: György követelésének nem volt jogalapja, és ez a körülmény csak ekkor derült ki, amikor György az országbíró elé tárta okleveleit.

Az ezt követő tárgyalás tartalmát nem ismerjük. Werbőczy szerint azok, akik perbeli ellenfeleik fogságába jutottak, a fogva tartó háznépének tagjaivá váltak.³⁵ Nyilvánvalóan most, hogy a felek egymás közelében éltek, megegyezés jött létre, és a rokonokkal való egyeztetés után a felperes és ellenfelei hamarosan visszatértek a bíróságra. György az országbíró előtt elismerte, hogy a kérdéses birtokok nem tartoznak hozzá. Azt azonban fenntartotta, hogy az alperesek ellenszegültek egy bírói ítélet végrehajtásának, és meg akarták ölni őt, ezért elégtételt követelt. Mindezek fejében Chrysogon és Miklós beleegyeztek abba, hogy bizonyos birtokaik egy részét átadják Györgynek. A maradékot megtarthatták. A megállapodást a bíróság helyben hagyta, és 1446. szeptember 11-én kelt függőpecsétes oklevelében ki is adta.

Röviden szólva, Chrysogon és Miklós kockázatot vállaltak. Erőszakhoz folyamodva megakadályozták, hogy ellenfelük elfoglalja a birtokot, az ügyet bíróság elé kényszerítették, és nyertek. Ennek következtében bizonyos birtokrészeket elvesztettek. De valószínűleg jobban jártak, mintha átadták volna az uradalmat az országbíró eredeti utasításának megfelelően, és *extra dominium* pereskedtek volna. Mindazonáltal ez még nem vetett véget az ügynek.

vizsgálására később fog sor kerülni. Lásd még: *DRMH.* II. 226. 6. lábjegyzet. A magyar jogrendszer jogorvoslati lehetőségeire általánosságban lásd Rádý: *Hungarian Procedural Law*, 65–69.

³⁴ *Tripartitum* II. 55. (322–324.); 1351: 9. (*DRMH.* II. 11.); 1486: 55. (*DRMH.* III. Eds.: János M. Bak – Leslie S. Domonkos – Paul B. Harvey, Jr. Los Angeles, 1996. 63.)

³⁵ „*Attamen detentus ille, tamquam unus ex familia actoris eidem servire tenebitur*”: *Tripartitum* II. 68 [9] (340.)

Rezegei György Csarnavodai Egyed és János ellenében (1483)

A közbeeső időszak alatt a Vetési István által 1435-ben kezdeményezett ügyben nem történt újabb meghallgatás. A sorozatos halasztásoknak sem a pontos okait, sem azt nem ismerjük, melyik fél kérte azokat a bíróságtól. Végül 1483-ban az eredetileg Vetési István által kezdeményezett ügy a nádori bíróság elé került. Ekkorra István már halott volt, mint ahogy valószínűleg testvére, György is. István ügyét unokaöccse, Rezegei György vitte tovább, aki a Báthori családdal való kapcsolata miatt valamelyest befolyásos embernek számított.³⁶ Az alperesek Chrysogon dédunokaöccse, János (ők ketten János ükapja révén voltak rokonságban) és Egyed, Chrysogon alperes társának, Miklósnak a testvére voltak. A felperesek bizonyítani tudták, hogy elődeik csaknem ötven évvel korábban pert indítottak a nádor színe előtt azzal a céllal, hogy birtokaikat visszaszerezzék, és a maguk részére igazságot követeltek. Ekkor azonban ügyük teljes vereséget szenvedett. Chrysogon és Miklós örökösei, János és Egyed írásos bizonyítékot mutattak be az 1446-os per kimenetelére vonatkozóan. Az országbíró ítéletlevelének és az ítélet indokainak megismerése után a nádor az ügy tárgyalását elvetette. Ráadásul a felpereseket patvarkodás (*calumnia*) bűnében is vétkesnek találta. Nemcsak örök hallgatást rótt rájuk, de még ötven marka bírság megfizetésére is kötelezte őket. Rezegei György az összeget helyben megfizette.

Csornavodai János Csornavodai Egyed ellenében (1488)

A 15. század utolsó évtizedeire Egyed és János lettek a Csarnavodai család két ágának fejei, és egyúttal azon Miklós és István örökösei, akiknek a testvérétől, Mihálytól örökölt birtokra a Vetésiek igényt formáltak. A Vetési-jogigénnyel kapcsolatos együttműködésük azonban nem járult hozzá a kölcsönös jószándék megszilárdításához. Az 1480-as évek elején Egyed és János kölcsönösen megtámadták egymás birtokait, és külső döntőbíráskodásra volt szükség ahhoz, hogy véget vethessenek az otthonok megtámadásával, oklevelek ellopásával és más erőszakos cselekményekkel és vitákkal járó nézeteltéréseknek, harcoknak és perrel való fenyegetőzéseknek.³⁷ Azonban ezzel sem sikerült a vitát megoldani.

Egyednek az okozott problémát, hogy csak leányai voltak, fia (Mór) valószínűleg még gyermekkorában elhunyt.³⁸ Egyed azonban nem kívánta birtokait legközelebbi férfi rokonára, Jánosra hagyni, így többféle elképzelés megvalósításába is belefogott, amelyeknek az volt a célja, hogy biztosítsa leányai jövőjét az anyagiak tekintetében.³⁹ 1488-ban Egyed bejelentette, hogy Csarnavoda birtokban, valamint más, Ugocsa és Szatmár megyei birtokokban levő részeit el kívánja adni. Nyilvánvalóan azt tervezte, hogy családi javait készpénzzé téve az utóbbit hagyja majd leányaira. János azon az alapon tiltakozott azonnal, hogy a birtokok a család ősi birtokai, amelyek Egyed halála esetén őt illetik.⁴⁰ Ezt követően János megváltoztatta keresetét, és úgy érvelt, hogy eladás esetén őt elővásárlási jog illeti meg. Az ügy a királyi udvar személynöki bírósága elé került, ami az ország egyik nagybírósága volt. A bíróság fenntartotta János jogait, és úgy rendelkezett, hogy eladás esetén Jánost tényle-

³⁶ Rezegei György Vetési István húgának, Dorottyanak volt a fia. Lásd: DL 18 353. György 1498-ban Báthori György szolgálatában állott: DL 71 072.

³⁷ *A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára*. Szerk.: Géresi Kálmán. Budapest, 1882–1897. (a továbbiakban: Károlyi) II. 519–520.

³⁸ DL 45 792.

³⁹ A módszerekre, amelyekkel az apák biztosíthatták leányaik javát a rokonok rovására lásd Rady: *The filial quarter and female inheritance*, 426–428.

⁴⁰ Károlyi II. 530–531.

gesen megilleti az elővásárlási jog, mégpedig a valóságosnál alacsonyabb áron. Úgy tűnik, Egyed ennek következtében feladta eladásra vonatkozó terveit.⁴¹ Ehelyett 1493-ban elérte, hogy az uralkodó fiúsítsa négy leányát, vagyis örökösödés szempontjából a fiúörökösöket megillető jogokkal ruházta föl őket.⁴²

Csornavodai Egyed Csornavodai Katalin ellenében (1492–1493)

Ekkorra János már halott volt. Valószínűleg neki sem voltak egyenes ági leszármazottai, de felesége, Katalin nyilvánvalóan nem kívánt lemondani férje uradalmának haszonélvezetéről. A legközelebbi férfi rokon, Egyed pert indított az uradalom megszerzéséért, és az ügy az országbíró elé került. Egyed úgy érvelt, hogy gondoskodott az özvegy igényeiről, a jegyajándékokra és más ingóságokra vonatkozó követeléseinek eleget tett, így most már követelte az uradalmat. Katalin úgy válaszolt, hogy az Egyed által igényelt birtokok nincsenek a tulajdonában, mivel ezeket már korábban elzálogosította apjának. Ezek után nagy vita következett. A zálogra vonatkozó oklevél (*litterae impignoratoriae*) vizsgálatokor kiderült, hogy az uradalomnak csak egy részét idegenítették el, de Egyed azon állítása, miszerint János azt visszaváltotta apósától, szintén hamisnak bizonyult. Ennek ellenére a bíróság úgy döntött, hogy az egész uradalmat át kell adni Egyednek, az elzálogosított részeket pedig Egyed az özvegy apjának megfizetett 160 forint ellenében megváltotta. Ennek következtében az özvegynek el kellett hagynia az uradalmat.⁴³

Egyednek viszont még egy lehetőség állt rendelkezésére. Miután biztosította leányai öröklését fiúsításuk által, 1494-ben kölcsönös örökösödési szerződést kötött távoli rokonai-val, a Surányiakkal oly feltétellel, hogy bármelyik fél örökös nélküli halála esetén annak birtokait a másik fél örökli. Egyed feltehetőleg arra számított, hogy a Surányiak fognak hamarabb meghalni, és így leányai a végén még nagyobb örökséghez jutnak. Ez azonban veszélyes lépésnek bizonyult. Ugyanis amikor Egyed, föltehetőleg a következő évszázad első éveiben meghalt, a Surányiak igényt formáltak összes birtokaira, hivatkozva az örökösödési szerződésre, és figyelmen kívül hagyva a fiúsított leányok jogait. A bekövetkező vitában más rokonok is megfogalmazták a maguk igényeit, de – amennyire az kivehető – Egyed birtokainak oroszlánrészét a Surányiaknak sikerült megszerezniük.⁴⁴

Végekövetkeztetések

Nem állt szándékunkban követni a csornavodai uradalom 16. századi történetét, sem pedig a Surányiak örökségével kapcsolatos pereskedést. A mohácsi csata (1526) után óriási teher nehezedett a magyar igazságszolgáltatásra, ami a jogügyletek elhúzódásához vezetett. Még az 1570-es években is találkozhatunk olyan perekkel, amelyeket Mohács előtt indítottak, de még nem került sor a bírósági meghallgatásra.⁴⁵ Hangsúlyozzuk azonban, hogy a későbbi évszázadok tapasztalatainak középkorra való visszavetítésekor nagy óvatossággal kell el-

⁴¹ Uo. II. 532–533.

⁴² DL 24 590. A fiúsítást általában akkor adta meg az uralkodó, ha az örökségben érdekelt összes rokon ehhez beleegyezését adta, ami arra utal, hogy János ekkor már halott volt. A fiúsításra lásd még Fügedi Erik: *The Elefánthy: the Hungarian nobleman and his kindred*. Budapest, 1998. 53–62.

⁴³ Károlyi III. 7–10., 12–13.

⁴⁴ DL 82 067, DL 71 193, DL 82 725.

⁴⁵ *Monumenta Comitalia Regni Hungariae*. Szerk.: Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Budapest, 1879. VI. 44. Lásd még uo. IV. (Budapest, 1876.) 104.

járni. Amint azt a csarnavodai uradalommal kapcsolatos pereskedés is bizonyítja, előfordult olyan eset, amikor az igazságszolgáltatás még bonyolult ügyek esetében is gyorsan működött. Vetési György 1445-ben kezdeményezett ügyében egy éven belül megszületett a döntés. Hasonlóképpen gyors döntésre került sor Egyed és rokona, János, illetve János özvegye ügyében is.

Természetesen első pillantásra úgy tűnhet, hogy listánkon szerepel olyan ügy is, ami a késedelmes igazságszolgáltatás tipikus esete. Vetési István anyja és nagyanyja azon jogait illetően, amelyek Mihály uradalmára vonatkoztak, 1435-ben szállt perbe, és fél évszázadra volt szükség ahhoz, hogy az ügy a bíróság elé kerüljön. Láthattuk azonban, hogy István ügye kezdettől fogva gyenge lábakon állt: valószínűleg ő maga volt az oka a bekövetkező késedelmeknek, mindenesetre a vitatott kérdés – tudniillik, hogy a birtok nőágon öröklődött-e vagy sem – 1446-ban véglegesen eldőlt. Így hát, amikor István unokaöccse 1483-ban újra kezdte a pert, az ügyet azonnal elutasították, és a felperest arra hivatkozva büntették meg, hogy az ügyben már régen megszületett a döntés. A Vetési ügyben szerencsések vagyunk a tekintetben, hogy nyomon tudjuk követni a félrevezetést célzó lépéseket, és megállapíthatjuk, hogy az ügy nem jóhiszeműen kezdeményezett és a bíróságok útvesztőjében két generáción át mellékvágányra terelt per volt. Az ember eltűnődhet azon, vajon hány, első látásra hosszas késedelmet szenvedő per volt valójában csalárd módon kezdeményezett, és ily módon meglehetősen zavaros ügy. Ebből a szempontból nem lehet véletlen, hogy a kezdetben idézett példa, a Drágfiak és a Perényiek ügye, amely huszonnyolc éven át tartott, végül a bíróság által elutasításban részesült, és a felperest patvarkodás miatt elmarasztalták.⁴⁶

Fordította: SEBŐK FERENC

⁴⁶ Lásd fent a 8. jegyzetet.